

تحلیلی بر اثرات سرمایه اجتماعی در اخلاق زیست محیطی روستاییان مطالعه موردی: دهستان چایپاره بالا؛ شهرستان زنجان

منیژه احمدی^۱

چکیده

امروزه بروز بحران‌های زیست محیطی ناشی از دخالت بی‌رویه انسان باعث شده است اندیشه‌های مربوط به نحوه تعامل انسان با محیط و از جمله مفهوم اخلاق و جایگاه آن در حفظ و بهره‌برداری بهینه از محیط زیست مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته و ضرورت ارزیابی مواضع کنونی انسان نسبت به طبیعت با توجه به ابعاد اخلاقی و معنوی مورد تأکید قرار گیرد. تحقیق حاضر به تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی در اخلاق زیست محیطی روستائیان پرداخته است. نوع تحقیق، کاربردی و ماهیت و روش آن توصیفی - تحلیلی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه) و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از آمارهای توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و استنباطی (کای دو و رگرسیون خطی) صورت گرفته است. جامعه آماری تحقیق، روستاهای دهستان چایپاره بالای شهرستان زنجان است که در سرشماری سال ۱۳۹۰ دارای ۱۵۰۲۲ نفر جمعیت و در قالب ۳۵۸۴ خانوار بوده است. واحد تحلیل، خانوارهای روستایی ساکن در این دهستان می‌باشند، به منظور سازگاری درونی و پایایی پرسشنامه گویه‌های طرح شده از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده که مقدار آن ۰/۸۶ درصد به دست آمد. نتایج تحقیق نشان‌دهنده وجود تفاوت معنادار آماری میان متغیر وابسته اخلاق زیست محیطی و متغیر مستقل سرمایه اجتماعی است. بررسی‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد براساس سرمایه اجتماعی، تفاوت معناداری در میزان اخلاق زیست محیطی روستایی به دست آمده و جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان‌دهنده وجود رابطه مستقیم می‌باشد. براین اساس می‌توان گفت که با افزایش سرمایه اجتماعی، میزان اخلاق زیست محیطی نیز افزایش پیدا می‌کند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، اخلاق زیست محیطی، توسعه پایدار، دهستان چایپاره بالا، زنجان.

مقدمه

یکی از ابعاد مهم زندگی انسان، به تعامل و رابطه وی با طبیعت برمی‌گردد. واقعیت این است که نظام خلقت به نحوی سامان یافته است که طبیعت را پناهگاه انسان و سایر موجودات قرار داده است. انسان در ابتدا، خود را در دامن طبیعتی یافت که نیازهای وی را برآورده می‌کرد. اگرچه تأمین نیازهای انسان از طبیعت، با زحمت و تلاش فراوان همراه بود، اما انسان همواره خود را با طبیعت تفسیر و علی‌رغم خطراتی که از سوی طبیعت وجود داشت، به آن احترام می‌گذاشت. این احترام تا حدی بود که برخی برای طبیعت یک نیروی ماورایی قائل بودند و برای رضایت و آرام نگه‌داشتن آن، برای آن قربانی می‌کردند. رفتار توأم با احترام با طبیعت یا اجزای آن، در تمدن‌های باستان مانند ایران، بین‌النهرین و مصر وجود داشته است که از نمونه‌های آن می‌توان به توصیه‌های بجا مانده از آنها اشاره کرد که بر تمیز نگه‌داشتن آب‌های جاری و آلوده نساختن خاک و هوا تأکید دارند. در واقع، حفظ طبیعت و احترام به آن، یک ارزش و هنجار پذیرفته شده بود که در بین تمدن‌های باستان رواج داشت و از نوع تفکر و استدلال مردمان آن زمان ناشی می‌شد (عابدی سروسستانی، ۱۳۹۰، ۷۴). امروزه، محیط زیست طبیعی مورد تهدید است زیرا، انسان با کمک فناوری قادر است در سطح کره زمین، به تخریب محیط زیست اقدام نماید (Bourdeau, 2004: 10).

بی‌هیچ تردیدی در دوره معاصر، زمین در اشکال مختلف رو به تخریب و آلودگی دارد (محمدزاده، ۱۳۹۲: ۲۴۶). ما در عصری زندگی می‌کنیم که جامعه بشری در میانه بحران زیست محیطی که هستی تمامی گونه‌های حیات را بر روی این سیاره تهدید می‌کند در جستجوی روابطی نوین و پایدار با زمین است. در حالی که دانشمندان، اقتصاددانان و سیاست‌گذاران پیوسته در حال بحث و مطالعه بر روی علل و راه‌حل‌های این بحران هستند، واقعیت‌های حاکی از تخریب گسترده در بسیاری از مناطق جهان، زنگ خطر را به صدا در آورده است در واقع، آینده زندگی بشر از برخی جهات مورد تهدید به‌نظر می‌رسد.

آن گونه که دنیل مگوایر به ایجاز گفته است: اگر روند فعلی ادامه یابد، ما^۲ (انسان‌ها) نخواهیم بود. توماس بری مدیر پیشین مرکز مطالعات ادیان ریور دیل^۴ نیز این سؤال تلخ را مطرح کرده است که: آیا بقای انسان در این سیاره به‌مخاطره افتاده تداوم خواهد داشت؟ (حدادی، ۱۳۹۰: ۲۷).

براین اساس، بروز بحران‌های زیست محیطی موجب طرح این پرسش شده است که آیا محیط زیست می‌تواند ادامه رفتار فعلی انسان‌ها را تحمل نموده و دوام بیاورد؟ هر روز بر این آگاهی افزوده می‌ود که دیگر نمی‌توان همانند گذشته به مصرف منابع جهان ادامه داد (Rshn, 2000: 109).

در این میان، یافته‌های دانشمندان نشان می‌دهد، رفتارهای واقعی انسان از ذهنیات او نشأت می‌گیرد. در این مورد همین قدر کافی است که بدانیم امروزه در علمی مثل روان‌شناسی ثابت شده است که روان آدمی منبع تمامی تفکرات، حالات و کردار اوست اما با توجه به اینکه مثلث محیط، اخلاق و مذهب سازنده ذهنیات افراد بوده محیط شامل عوامل گوناگونی است، اما منشأ اصلی ذهنیات و عوامل مؤثر بر آن چیست؟ (نجاززاده و همکاران، ۱۳۸۷، ۸). با اهمیت یافتن تاثیر باورهای اخلاقی و ارزش‌های مذهبی بر رفتار نسبت به دیگران و از جمله رابطه با سایر موجودات و گیاهان توسط جوامع انسانی (Dwivedi, 2001: 253) امروزه تأکید بر این است که راه‌حل بحران‌های زیست محیطی در بازگشت مجدد به سنت ادیان و جستجو در میان متون این ادیان می‌باشد (محقق داماد، ۱۳۸۰: ۸). در واقع، یکی از مهم‌ترین مفاهیمی که امروزه در ارتباط با چگونگی حل مشکلات ناشی از بهره‌برداری بی‌رویه انسان از محیط زیست مطرح شده است، مفهوم اخلاق زیست محیطی می‌باشد. عوامل مختلفی در اخلاق زیست محیطی روستاییان مؤثر می‌باشد، یکی از این عوامل سرمایه اجتماعی می‌باشد. سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام

2 Daniel Maguire

3 Thomas Barry

4 River Dell

بخش میان انسان‌ها، سازمان‌ها و انسان‌ها و سازمان‌ها با سازمان‌ها می‌باشد. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌شوند (خمر و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۶). در حال حاضر انسان به طور ذاتی در تعامل و تقابل با دیگران و طبیعت نیازهای خود را بر طرف ساخته و گذران امور می‌نماید. اثرات این کنش‌های متقابل و نقش آنها تا حدی است که حذف آنها، زندگی را غیرممکن می‌سازد. در همین راستا در تحقیق حاضر به بررسی اثرات سرمایه اجتماعی بر روی اخلاق زیست محیطی خانوارها روستایی و در قالب سوالات زیر پرداخته می‌شود:

- چه رابطه‌ای بین سرمایه اجتماعی و اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه وجود دارد؟

- سرمایه اجتماعی چه تأثیراتی بر روی ابعاد اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی داشته است؟

مبانی نظری

اخلاق جمع خُلق به معنای صفت نفسانی پایدار است. این صفت‌ها دو دسته‌اند: دسته نخست؛ صفت‌هایی هستند که باعث سعادت، نجات و مجاورت انسان با اهل الله شده و فضائل نامیده می‌شوند و دسته دوم را صفت‌هایی تشکیل می‌دهد که سبب هلاکت آدمی می‌شود و به ردائل مرسومند. علم اخلاق، علمی است که ردائل و راه‌های معالجه نفس را از ردائل؛ و فضائل و چگونگی آراسته شدن به آنها را تبیین می‌کند. اخلاق در دین جایگاه والایی دارد به گونه‌ای که پیامبر اکرم هدف بعثت خود را تتمیم مکارم اخلاقی برشمردند. هم‌چنین ملاک کمال ایمان را پایبند به ارزش‌های اخلاقی دانسته‌اند. قرآن کریم تزکیه نفوس را در جایگاه یکی از هدف‌های رسالت پیامبر اکرم ذکر فرموده است (معصوم‌نیا، ۱۳۸۶: ۱۲۰). علم اخلاق یا تهذیب نفس یکی از شعب حکمت عملی است به معنای دانش شناخت بد و نیک‌خوی‌ها و تدبیر انسان برای نفس خود یا یک تن خاص (معین، ۱۳۸۶:

۷۱). مؤلف کشف اصطلاحات الفنون می‌آورد: علم اخلاق عبارت است از علم معاشرت با خلق و آن از اقسام حکمت عملیه است و آن را تهذیب یا حکمت خلقیه نیز نامند (دهخدا، ۱۳۸۸). اصطلاح‌های لاتین (اخلاقی) و (اخلاق) مشتق شده‌اند و معنی آن‌ها از مفهوم ۵ رسم و عرف سرچشمه می‌گیرد (رایبسون، ۱۳۸۰: ۲۷).

اخلاق زیست محیطی، یکی از شاخه‌های فلسفه کاربردی است که با ارزش‌ها، باورها و گرایش‌ها سر و کار دارد، در بهترین حالت، می‌توان آن را یک فرایند اصول نهاد در نظر گرفت که به دنبال ارائه راه‌حل‌های اخلاقی برای مشکلات زیست محیطی از طریق پیوند علوم مختلف با گرایش‌های اجتماعات انسانی است. اخلاق زیست محیطی با دغدغه‌های جهانی سر و کار دارد مانند: رابطه انسان با محیط زیست، درک انسان نسبت به مسؤولیت در برابر محیط زیست و تعهد به حفظ منابع برای نسل‌های آتی. این در حالی است که، آلودگی‌های زیست محیطی، استفاده از منابع زمین، تولید و توزیع غذا، تولید و مصرف انرژی، صیانت از حیات وحش و تنوع گونه‌ها نیز در گستره و حوزه اخلاق زیست محیطی جای دارند (Pojman, 2001: 2).

اگر بخواهیم ابعاد اخلاق زیست محیطی را بررسی نمائیم باید آن را زیر مجموعه اخلاق زیستی به شمار آوریم. اصطلاح اخلاق زیستی مطابق نظر رنسلر پاتر در معنای علم بقا برای اشاره به حوزه‌ای به کار می‌رود که هدف آن حفظ زیست کره زمین و در نتیجه بقای انسان و بهبود کیفیت زندگی او می‌باشد. اخلاق زیستی از نظر پاتر رشته‌ای است که دانش زیست‌شناختی را با دانش نظام ارزش‌های انسانی ترکیب می‌کند تا پلی میان علوم تجربی و انسانی بسازد که به انسانیت برای بقا و تداوم و بهبود وضع جهان کمک کند (بیدهدنی و شیرمحمدی، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

5 moral

6 ethic

7 Rensselaer Potter

علت گسترش مفاهیم مربوط به اخلاق زیست محیطی روند رو به گسترش تخریب محیط زیست می باشد. امروزه، بیش از هر عصر دیگری، بحران‌های بزرگ زیست محیطی گریبان‌گیر زمین شده است (لستر و دیگران، ۱۳۸۴: ۳۸۵). ۱۶۰۰ نفر از دانشمندان برجسته جهان، در بیانیه‌ای که اتحادیه دانشمندان متعهد با عنوان دانشمندان جهان به بشریت هشدار می‌دهند در سال ۱۹۹۲ منتشر ساخت، اعلام کردند که رفتارهای ویرانگر انسان معاصر به‌جایی رسیده است که ممکن است جهان زنده چنان دگرگون شود که دیگر نتواند حیات را به شیوه‌ای که برای ما آشناست، تأمین کند. در قسمت دیگری از این بیانیه آمده است: اخلاق جدیدی لازم است، این اخلاق باید حرکت عظیمی برانگیزد، باید رهبران بی‌میل و انگیزه، حکومت‌های بی‌میل و انگیزه و انسان‌های بی‌میل و انگیزه را وادارند تا تغییرات لازم را ایجاد کنند.

واقعیت این است که در تعاریف متداول توسعه، ابعاد معنوی و اخلاقی، چندان مورد توجه قرار نمی‌گیرند (امین‌زاده، ۱۳۸۱: ۹۸). پرسش این است که آیا با دخالت‌های مدیریتی می‌توان از عهده مسایل زیست محیطی ناشی از توسعه برآمد؟ یا این که نقشی نیز باید برای میراث معنوی از طریق ایجاد اخلاق زیست محیطی در دنیای سکولار کنونی قایل شد (Jenkins, 1998: 152). توسعه بیش از همه به انگیزش و یادگیری نیازمند است (شایان و همکاران، ۱۳۹۰، ۷۸). واقعیت این است که از ریشه‌های تاریخی بحران‌های زیست محیطی، دیدگاه‌های فلسفی، مذهبی و اخلاقی ما نسبت به آنها یعنی ارزش‌ها، بایدها و نبایدها و خوبی‌ها و زشتی‌ها، کم‌تر سخنی به‌میان می‌آید. در حالی که، بدون پرداختن صحیح به این مباحث در فراگیرترین شکل فلسفی و اخلاقی آن‌ها، هر چه از تباه شدن محیط زیست و ضرورت حفظ آن گفته شود، راه به‌جایی نخواهیم برد.

سکونتگاه‌های روستایی به‌عنوان یکی از عرصه‌های قابل زیست، به دلیل ارتباط نزدیک با محیط پیرامون خود قابلیت اثرگذاری و اثرپذیری در محیط زیست را فراهم نموده و نقش و تأثیر مهمی در آن دارند (مطیعی لنگرودی، ۱۳۹۰: ۱۰۲) به‌همین دلیل امروزه آگاهی روستاییان از مسائل زیست محیطی پیرامون خود به‌عنوان استراتژی جدید در کشورها

به‌ویژه کشورهای درحال توسعه در راستای دستیابی به توسعه پایدار محیط زیست مطرح شده است. هم اکنون رویکردهای توسعه روستایی همه‌جانبه در پی نفوذ پارادایم‌های جدید توسعه برای ارائه یک چهارچوب مطمئن، باهدف اصلاح و پیشرفت مفاهیم کلیدی در سیاست‌های توسعه‌ای همانند پایداری، مشارکت خودجوش و آگاهانه، خودآگاهی و آگاهی‌های محیطی هستند (فاضل‌نیا و افتخاری، ۱۳۸۴: ۱۱۲). یکی از مفاهیم مورد تأکید جهت دستیابی به اخلاق زیست محیطی در نواحی روستایی، سرمایه اجتماعی می‌باشد.

برای بیان مفهومی این اصطلاح از واژگان و تعابیر مختلفی چون انرژی اجتماعی، روحیه اجتماعی، پیوستگی‌های اجتماعی، فضیلت مدنی، شبکه‌های محلی، لطافت اجتماعی، دوستی‌های گسترده، زندگی جماعتی، منابع اجتماعی، شبکه‌های رسمی و غیررسمی، همسایگی خوب و چسب اجتماعی استفاده شده است (غفاری، ۱۳۸۴: ۱۸).

جذابیت و اهمیت سرمایه اجتماعی در این است که این اصطلاح به‌عنوان پلی میان جامعه‌شناسی، اقتصاد و سیاست به‌کار برده می‌شود و همانند یک مفهوم ارتباطی که زمینه‌های مختلفی را به هم پیوند زده است، مطالعات بین‌رشته‌ای زیادی را به وجود آورده است (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۶). امروزه سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام بخشی میان انسان‌ها، سازمان‌ها و انسان‌ها و سازمان‌ها با سازمان‌ها می‌باشد. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی، ناهموار و دشوار می‌باشد (خمر و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۶). در مقیاس محله‌ای سرمایه اجتماعی شامل منابعی در اجتماعات محله است که از طریق حضور بالایی از اعتماد، عمل و کنش متقابل، هنجارهای مشترک رفتاری، تعهدات و التزامات و تعلقات مشترک، شبکه‌های رسمی و غیررسمی و کانال‌های مؤثر اطلاعات به وجود می‌آید. این سرمایه ممکن است به‌وسیله افراد و گروه‌ها به‌منظور تسهیل در خدمات رسانی به اجتماع مورد استفاده قرار گیرد (Key, 2005: 162). سرمایه اجتماعی برخلاف دیگر انواع سرمایه عمدتاً غیرفردی است و در شکل‌گیری روابط بین افراد و گروه‌ها خود را

نشان می‌دهد. هرچند ممکن است خصوصیات فردی از قبیل صداقت به وجود سرمایه اجتماعی کمک کند (ازکیا، ۱۳۸۳ و ۱۳۸۹)، اما تا زمانی که روابطی بین افراد و گروه‌ها به وجود نیاید، سرمایه اجتماعی معنا و تحقق پیدا نمی‌کند. در دیدگاه‌های سنتی اقتصاد توسعه، سرمایه اقتصادی، فیزیکی و نیروی انسانی مهم‌ترین عوامل معرفی می‌شدند، اما در عصر حاضر برای توسعه بیش‌تر از سرمایه مورد تأکید اقتصاد کلاسیک به سرمایه اجتماعی نیاز است، زیرا بدون این نوع سرمایه استفاده از دیگر سرمایه‌ها به‌طور اصولی انجام نخواهد شد. در شرایط ضعف یا فقدان سرمایه اجتماعی سایر سرمایه‌ها به هدر می‌روند. از این‌رو، موضوع سرمایه اجتماعی، به عنوان یک اصل محوری برای دستیابی به توسعه محسوب می‌شود (نقدی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۷۹).

جدول (۱) تعاریف سرمایه اجتماعی توسط صاحب‌نظران مختلف

تعریف	محقق
توانایی افراد برای منافع پایدار از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی یا ساختارهای اجتماعی بکر (Portes, 1998: 6).	پورتس (۱۹۹۸)
سرمایه اجتماعی یک دسته کنش‌های اجتماعی است و شامل آن دسته‌ای است که یا خود بادوام هستند یا بر روی آن‌هایی که بادوام هستند، اثر می‌گذارند (Collier, 1998: 6).	کولیر (۱۹۹۸)
سرمایه اجتماعی به روابط میان افراد در شبکه‌های اجتماعی، هنجارهای عمل متقابل و قابلیت اعتمادی که از آن‌ها ناشی می‌شود، اشاره دارد. در این معنی، سرمایه اجتماعی به‌طور دقیقی با آنچه برخی "اخلاق مدنی" نامیده‌اند، ارتباط دارد و دستیابی به منافع مشترک را تسهیل می‌کند (Putnam, 2000: 23).	پاتنام (۲۰۰۰)
سرمایه اجتماعی که عبارت است از شبکه‌های روابط اجتماعی و ارزش‌های مشترک مندرج در آن است، ممکن است نقش دوگانه را ایفا کند. از یک سو موجب پیوند میان افراد و گروه‌ها می‌شود و هزینه مبادلات را کاهش می‌دهد، اطلاعات شفاف را در اختیار افراد قرار می‌دهد، از سواری مجانی جلوگیری می‌کند و از سوی دیگر باعث تعقیب اهداف خاص و جزئی گروه می‌شود که برای توسعه مفید نیست (Sabatinin, 2008).	ساباتینی (۲۰۰۸)
هنجارها و شبکه‌هایی که امکان مشارکت مردم در اقدامات جمعی را به‌منظور کسب سود متقابل فراهم می‌کنند و با شیوه‌هایی همچون سطح اعتماد و اجتماعی و سطوح عضویت در انجمن‌های مدنی رسمی یا غیر رسمی قابل اندازه‌گیری‌اند (تاجبخش و کوهستانی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۱۵۶)	تاجبخش و کوهستانی‌نژاد (۱۳۸۲)

مواد و روش‌ها

در تحقیق حاضر با توجه به پرسش‌های مطرح شده و در راستای پاسخگویی علمی به این پرسش‌ها، به تبیین چگونگی بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن پرداخته شده است. بنابراین، تحقیق حاضر از نوع کاربردی و از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد. در تحقیق حاضر ابتدا برای بررسی میزان آشنایی روستائیان با اخلاق زیست محیطی، مفاهیم اخلاق زیست محیطی مطابق جدول ۲ و ۳ در قالب شاخص مرتبط و در قالب سوالاتی با طیف لیکرت و در مقیاس‌های اسمی و رتبه‌ای طراحی و استخراج و به ارزیابی میزان روستائیان با اخلاق زیست محیطی پرداخته شده، در ادامه به منظور بررسی در زمینه رابطه‌ای میان آشنایی روستائیان با اخلاق زیست محیطی و سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی در قالب ۴ مؤلفه اصلی و ۳۲ شاخص (جدول ۲) مورد ارزیابی قرار گرفته است. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای (فیش برداری از کتب مقالات و منابع اینترنتی) و میدانی (پرسشنامه) بوده و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از آمارهای توصیفی (میانگین، انحراف معیار) و استنباطی (کای دو و رگرسیون خطی) صورت گرفته است. جامعه آماری تحقیق، ۸ روستاهای دهستان چاپپاره بالای شهرستان زنجان می‌باشد که در سرشماری سال ۱۳۹۰ دارای ۱۵۰۲۲ نفر جمعیت و ۳۵۸۴ خانوار بوده است، لذا واحد تحلیل، خانوارهای روستایی ساکن در این دهستان می‌باشد، برای انتخاب نمونه از جدول مورگان و سپس فرمول اصلاح شده کوکران استفاده شد که تعداد نمونه لازم جهت تکمیل پرسشنامه با توجه به این جدول ۲۵۰ خانوار محاسبه شد. به منظور سازگاری درونی و روایی پرسشنامه گویه‌های طرح شده از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده و برای این منظور تعداد ۳۰ پرسشنامه تکمیل و پیش‌آزمون گردید که ضریب آلفای به دست آمده برابر با ۰/۸۶ درصد می‌باشد.

جدول (۲) شاخص‌های مرتبط جهت بررسی میزان آشنایی روستائیان با اخلاق زیست محیطی

شاخص	گویه
عینی	کمک مالی و کاری جهت احداث کانال‌های آبی جدید- آبیاری هنگام صبح و عصر- شخم اطراف درختان جهت نفوذ آب- هرس کردن شاخه‌های درختان- از بین بردن علفهای هرز داخل نهرا- مشارکت جهت ترمیم نه‌های آب- اعتراض به آلوده‌کنندگان محیط زیست- انتقال تجربیات در زمینه مضرات کودهای شیمیایی به دیگر کشاورزان- استفاده از لوازم کم‌مصرف برای تولیدات کشاورزی- خواندن کتاب در مورد محیط زیست- حفظ حریم میان دام و انسان در کالبد مسکن
ذهنی	احساس ارتباط با طبیعت، احساس تأثیرگذاری اعمال روی طبیعت، احساس ناراحتی از آزار حیوانات، احساس لذت از حضور در هوای آزاد، آگاهی از مزایای نوین آبیاری نوین، آگاهی از مضرات مصرف کودهای شیمیایی، آگاهی از سرانجام زباله‌های تولیدی، آگاهی از وضعیت منابع آب روستا، آشنایی با نواحی حفاظت‌شده منطقه، آگاهی از عوامل نابودکننده طبیعت، آگاهی از منشأ انرژی‌های استفاده شده در کشاورزی (گازوئیل، نفت و برق)، آگاهی از مزایای کشاورزی پایدار، بالا بودن اطلاعات عمومی از محیط زیست، آگاهی از عوامل موثر در ایجاد آلودگی محیط روستا، آگاهی از نقش محیط زیست در سلامتی انسان، اطلاع از مهم‌ترین تخریب‌کننده‌های محیط زیست

جدول (۳) شاخص‌های بررسی سرمایه اجتماعی

ابعاد	معرف
ابعاد سرمایه اجتماعی	میزان اعتماد مردم به یکدیگر، احساس توانایی مردم جهت اداره و مدیریت روستا، میزان اعتماد مردم روستا به افراد غریبه وارد شده به روستا که قصد اقامت دائم دارند، میزان اعتماد مردم به مهاجرین، میزان اعتماد مردم روستا به مسافری (گردشگران)، میزان اعتماد مردم به نهاد «دهیاری»، میزان اعتماد مردم به «شورای اسلامی» و عملکرد آن، میزان اعتماد مردم به «مراکز خدمات روستایی»، میزان اعتماد مردم به شرکت تعاونی روستایی، میزان اعتماد مردم به نهادهای اجتماعی موجود در روستا. (مثل بسیج، هیأت امنای مسجد و...)
	مشارکت در امور روستا، مشارکت در پروژه‌های عمرانی، ارتباط با شورای اسلامی، کمک مالی و فکری، آمادگی جهت مشارکت بدون دریافت دستمزد، مشارکت در تصمیم‌گیری‌های محلی، مشارکت در حفظ و سالم‌سازی محیط روستا
	درگیری و نزاع بین اهالی، گردهمایی و جلسات در روستا، حفظ ارزش‌های مشترک طی زمان، روابط همسایگان، انجام وظایف اجتماعی، افزایش میزان همدلی میان اهالی روستا
	رابطه دوستانه با اعضای خانواده، تعریف کارهای روزانه برای اعضای خانواده، گسترش کمک‌های مالی به خویشاوندان، رفت و آمد به خانه خویشاوندان، همکاری نهادها و سازمان‌ها با شورا، همکاری نهادها و سازمان‌ها با مردم، حضور در بازار جهت خرید، تعامل و رفت و آمد با دوستان و همسایگان، حضور در مسابقات ورزشی و کلاس‌های غیردرسی و دینی، ایجاد و گسترش نهادهای محلی جدید، تقویت نهادهای محلی موجود

منبع: ازکیا، ۱۳۸۳، ازکیا ۱۳۸۹، خاوری، ۱۳۹۰

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی تحقیق نشان می‌دهد، از ۲۵۰ نفر پاسخگو ۸۴/۵ درصد مرد و ۱۵/۵ درصد زن، میانگین سنی این افراد ۳۶/۴ سال، میانگین تعداد افراد خانوار برابر با ۴/۶ نفر، از نظر وضعیت سواد ۳۳/۹ درصد بی‌سواد، ۲۳ درصد سواد دوره ابتدایی، ۲۸/۵ درصد دارای سواد دوره راهنمایی و دبیرستان، ۸/۳ درصد دیپلم و ۷/۲ درصد هم فوق‌دیپلم و بالاتر تحصیلات داشته‌اند. یافته‌های مربوط به سطح سرمایه اجتماعی و اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی نشان می‌دهد، میانگین ابعاد اعتماد، مشارکت، انسجام اجتماعی و شبکه اجتماعی به ترتیب برابر با ۳/۳۷، ۳/۲۵، ۳/۲۱ و ۳/۰۷ و میانگین ابعاد عینی و ذهنی اخلاق زیست محیطی برابر با ۲/۹۵ و ۳۰/۴۰ می‌باشد.

جدول (۴) بررسی سرمایه اجتماعی و اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستاهای مورد مطالعه

ابعاد	میانگین	انحراف معیار	واریانس
اعتماد اجتماعی	۳/۳۷	۰/۳۴	۰/۱۱۹
مشارکت اجتماعی	۳/۲۵	۰/۴۳	۰/۱۸۷
انسجام اجتماعی	۳/۲۱	۰/۵۲	۰/۲۸۰
شبکه اجتماعی	۳/۰۷	۰/۵۵	۰/۳۰۸
بعد عینی اخلاق زیست محیطی	۲/۹۵	۰/۶۱	۰/۳۸۷
بعد ذهنی اخلاق زیست محیطی	۳/۴۰	۰/۴۷	۰/۲۷۱

منبع: یافته‌های تحقیق

تحلیل روابط آماری میان سرمایه اجتماعی و اخلاق زیست محیطی روستاهای مورد مطالعه و به تفکیک ۸ روستای مورد مطالعه که از نظر سطح اخلاق زیست محیطی از طریق تحلیل خوشه‌ای در سه طبقه ضعیف، متوسط و بالا قرار داشته‌اند، براساس آزمون همگونی کای دو مبتنی بر جداول توافقی، نشان‌دهنده وجود تفاوت معنادار آماری میان متغیر وابسته اخلاق زیست محیطی و متغیر مستقل سرمایه اجتماعی روستاها می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد، براساس سرمایه اجتماعی، تفاوت معناداری در میزان اخلاق زیست محیطی روستایی به دست آمده است. جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان‌دهنده وجود رابطه

مستقیم می‌باشد، بنابراین می‌توان گفت با افزایش سرمایه اجتماعی، میزان اخلاق زیست محیطی هم افزایش پیدا می‌کند. بررسی‌ها نشان می‌دهد، در روستاهای مورد مطالعه سرمایه اجتماعی از طریق مشارکت روستائیان در فعالیت‌های عمرانی مربوط به محیط زیست، بالا بودن اعتماد میان مردم که باعث انتقال تجربیات در زمینه چگونگی فعالیت‌های محیط زیست می‌شود، اعتماد مردم به نهادهای اجتماعی موجود در روستا که باعث اعتماد روستائیان به برنامه‌های این نهادها شده در اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی مؤثر می‌باشد (جدول ۵).

جدول (۵) تحلیل روابط آماری میان سرمایه اجتماعی و میزان اخلاق زیست محیطی روستاهای مورد مطالعه، آزمون همگونی کای دو

مؤلفه‌ها	سرمایه اجتماعی			کل	
	کم	متوسط	بالا		
اخلاق زیست محیطی	کم	۶۴	۸	۱۲	۸۴
	متوسط	۱۱	۵۷	۹	۷۷
	بالا	۱۷	۲۱	۵۱	۸۹
کل	۹۲	۸۶	۷۲	۲۵۰	
آماره آزمون کای دو پیرسون	ارزش	درجه آزادی	سطح معناداری		
	۲۱۲/۹۳	۴	۰/۰۰۰		
ضریب همبستگی	۰/۸۶۳				

منبع: یافته‌های تحقیق

در ادامه تحقیق به تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی در اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی در محدوده مورد مطالعه با استفاده از رگرسیون خطی پرداخته شده است. براین اساس عوامل معنادار در آزمون‌های مرتبط که دارای معناداری بوده‌اند جهت بررسی در این آزمون مورد بررسی قرار می‌گیرند. بر همین مبنا نتایج به‌دست آمده از آزمون رگرسیون خطی نشان می‌دهد براساس ضرایب بتا، سطح معناداری میزان سرمایه اجتماعی در ابعاد عینی، ذهنی و به‌طور کلی در اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی اثرگذار بوده است. در این بین بیشترین اثرگذاری مربوط به بعد ذهنی با ۰/۲۷۳ و کم‌ترین نیز مربوط به بعد

عینی با ۰/۱۶۵ بوده است. با توجه به یافته‌های آزمون رگرسیون خطی می‌توان علت بدست آمدن این نتایج را به این صورت تحلیل کرد، از دیدگاه اندیشمندی که ارزش محیط زیست را ذاتی می‌دانند اعتقاد دارند وجود آداب و رسوم جوامع محلی در قالب اعتماد، انسجام، مشارکت و شبکه‌های محلی باعث می‌شود اعتقاد افراد این جوامع به این نکته که محیط زیست مانند جامعه دارای ارزش ذاتی است تقویت شده و از طرفی دیگر وابستگی روستائیان به طبیعت همانند جامعه از نظر جنبه‌های ذهنی افزایش یابد و رفتارهای این افراد همانند نحوه برخورد با انسان‌ها بهبود یابد.

جدول (۶) اثرات سرمایه اجتماعی در اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی

میزان تأثیر بر اخلاق زیست محیطی					متغیرها
sig	t	BETA	SEB	B	
۰/۰۴۲	۲/۰۶	۰/۱۶۵	۰/۱۲۳	۰/۲۵۳	بعد عینی
۰/۰۱۰	۲/۶۳۴	۰/۲۷۳	۰/۱۲۶	۰/۲۹۸	بعد ذهنی
۰/۰۱۸	۳/۹۳۲	۰/۲۳۹	۰/۰۴۳	۰/۱۲۶	بعد کلی

R²:۰/۸۱۲

نتیجه‌گیری

تحلیل روند پیدایش نظریه‌پردازی در ارتباط با پایداری زیست‌محیطی نواحی روستایی نشان می‌دهد، اولین تحول و تغییر در نگرش اندیشمندان درباره محیط زیست نواحی روستایی و آثار زیان بار سیاست‌های توسعه اقتصادی اجرا شده در این نواحی بعد از جنگ جهانی دوم و در اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی رخ داد. ویژگی اصلی این تحول در مورد اهمیت کیفیت محیط زیست در برابر رشد اقتصادی بود. این تحول در عمل تأثیر چندانی را بر روی سیاست‌های اقتصادی کشورهای توسعه یافته به همراه نداشت، اما باز نشان‌دهنده انتقاد نسبت به مدل‌های اقتصاد سنتی و وجود نگرش‌هایی جهت تحول در سیاست‌های توسعه بود. یکی از نتایج این تحول نگرش مربوط به گسترش مفاهیم مربوط به اخلاق زیست محیطی بود، در همین راستا عوامل مختلفی در افزایش اخلاق زیست محیطی موثر می‌باشد که یکی از این عوامل سرمایه اجتماعی می‌باشد، در تحقیق حاضر به بررسی اثرات سرمایه اجتماعی در

اخلاق زیست محیطی روستائیان پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، یافته‌های مربوط به سطح سرمایه اجتماعی و اخلاق زیست محیطی خانوارهای روستایی نشان می‌دهد، براساس سرمایه اجتماعی، تفاوت معناداری در میزان اخلاق زیست محیطی روستایی به‌دست آمده است. جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان‌دهنده وجود رابطه مستقیم می‌باشد، بنابراین می‌توان گفت با افزایش سرمایه اجتماعی، میزان اخلاق زیست محیطی هم افزایش پیدا می‌کند. هم‌چنین بیش‌ترین اثرات سرمایه اجتماعی مربوط به بعد اعتماد می‌باشد. یافته‌های تحقیق حاضر با یافته‌های شاهکوهی و همکاران (۱۳۹۴) و بار (۲۰۰۷) و حقیقتیان (۱۳۹۱) مناسبت دارد.

منابع

- ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷)، «توسعه پایدار روستایی»، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۳)، «توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران»، تهران: نشرنی.
- امینزاده، بهناز (۱۳۸۱)، «جهان بینی دینی و محیط زیست: درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت»، *محیط‌شناسی*، سال ۲۸، شماره ۳۰، صص ۹۷-۱۰۶.
- بنسون، جان (۱۳۸۲)، «اخلاق محیط زیست: مقدمات و مقالات»، ترجمه: عبدالحسین وهابزاده، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- بیدهندی، محمد و محسن شیرمحمدی (۱۳۸۹)، «اخلاق زیست محیطی در حکمت متعالیه»، *فصلنامه اخلاق پزشکی*، سال چهارم، شماره یازدهم، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- حدادی، محسن (۱۳۹۰)، «مبانی اخلاق زیست محیطی در ادیان»، *ماهنامه پژوهشی اطلاعات حکمت و معرفت*، شماره ۳، صص ۲۵-۲۸.
- حقیقتیان، منصور و همکاران (۱۳۹۱)، «تأثیر رفتارهای اجتماعی زیست محیطی بر توسعه اجتماعی»، *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال پنجم، شماره اول، صص ۱۴۲-۱۳۶.
- حقیقتیان، منصور (۱۳۹۳)، «تحلیلی بر رفتار زیست محیطی شهروندان اصفهان و عوامل موثر بر آن»، *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، شماره ۲۳، صص ۱۳۳-۱۴۴.
- خاوری، زهرا و مرضیه خاوری (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر شاخص های سرمایه اجتماعی بر وضعیت اقتصادی محله؛ مطالعه موردی: محله طلاب»، *فصلنامه مدیریت شهری*، ویژه‌نامه بهار و تابستان ص ۲۹۱-۲۷۶.
- خمر، غلامعلی؛ اسماعیلزاده کواکبی، علی و علی براتپور (۱۳۹۰)، «ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در سطح مناطق شهری با استفاده از تکنیک TOPSIS و GIS، مطالعه موردی: شهر قوچان»، *مجله مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، سال اول، شماره ۴.
- دهخدا (۱۳۸۸)، «*فصلنامه دهخدا، ویرایش اول*»، انتشارات دانشگاه تهران، مدخل‌های عرف، قانون، اخلاق و دین.
- رابینسون دیو، گارات کریس (۱۳۸۰)، «*اخلاق: قدم اول*»، ترجمه: علی اکبر عبدل‌آبادی، انتشارات شیرازه، تهران.

- شاهکوهی، علیرضا (۱)، «بررسی عوامل موثر بر آگاهی‌های زیست محیطی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان جاغرق در شهرستان بینالود)»، *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، شماره ۹، صص ۸۵-۹۵.
- شایان، سیاوش، تقی‌لو، علی‌اکبر و علی‌اکبر عنابستانی (۱۳۹۰)، «بررسی و تحلیل عوامل بازدارنده مشارکت مردم در توسعه روستایی با تأکید بر روش تفکر عقلایی (نمونه موردی دهستان سنبل آباد)»، *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۱۶، شماره ۳۸، صص ۱۰۰-۷۵.
- عابدی سروستانی، احمد (۱۳۸۶)، «ماهیت و دیدگاه‌های اخلاق زیست محیطی با تأکید بر دیدگاه اسلامی»، *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، سال دوم، شماره‌های ۱ و ۲، صص ۵۹-۷۹.
- فیله‌جان (۱۳۸۶)، «*سرمایه اجتماعی*»، ترجمه غلامرضا غفاری، تهران، انتشارات کویر.
- محقق داماد، سیدمصطفی، (۱۳۸۰)، «الهیات محیط‌زیست»، *نامه فرهنگستان علوم*، شماره ۱۷، صص ۳۰-۷.
- محمدزاده، رحمت (۱۳۹۲) «بررسی جایگاه طبیعت در مدرنیته و چالش‌های رودررو با تأکید بر شهرهای ایران»، *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۱۸، شماره ۴۸، صص ۲۷۸-۲۴۵.
- نجارزاده، رضا و همکاران (۱۳۸۷)، «شکل‌گیری نظام‌های اقتصادی بر مبنای اخلاق اسلامی و اخلاق سرمایه‌داری»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی*، شماره ۱۰، صص ۳۷-۷.
- نقدی، اسدالله؛ محمدپور، احمد و علی سوری (۱۳۸۹)، «سرمایه اجتماعی و نقش آن در فعالیت‌های اقتصادی با نگاهی به استان همدان»، *مجله جامعه‌شناسی کاربردی*، سال ۲۱، شماره پیاپی ۴۰، صص ۱۷۷.
- Barr, S. (2007), Factors Influencing Environment Attitudes and Behaviors: A U.K. Case Study of Household Waste Management , *Journal of Environment and Behavior*, 39(4), PP.435-473.
- Bookchin M. (1995), *What is social ecology?* In: Sterba J P, Editor. Earth Ethics Prentice Hall, London; 1995, PP.245-259.
- Bourdeau P (2004), The man-nature relationship and environmental ethics *Journal of Environmental Radioactivity*, 72: PP.9-15.
- Dwivedi, O.P. (2001), Satyagraha for conservation: Awakening the spirit of Hinduism. In: Pojman L, Editor, Environmental Ethics:

- Reading in Theory and Application, Thomson Learning, London 2001, PP.250-256.
- Jenkins TN (1998), Analysis, economics and the environment: A case of ethical neglect *Ecological Economics*, 1998; 26: PP.151-163.
- Key, A. (2005), Societal, The social Economy and community , *Development Journal Advance Access Publication*.
- Leopold A. (2001), Egocentrism: The land ethic. In: Pojman L, Editor, Environmental Ethics: Reading in Theory and Application , *Thomson Learning, London*, PP. 119-126.
- Moltmann, J. (2003), *Science and Wisdom* ,Translated by Kohl M. SCM Press, London, PP. 26-29.
- Naess, A (2001), The shallow and the deep, long-range ecological movement, In: Pojman L, Editor. Environmental Ethics: Reading in Theory and Application *Thomson Learning, London*; 2001, pp. 147-149.
- Nelson, MP (2004), *Encyclopedia of World Environmental History* , Rutledge, New York. Vol.1, PP.445-449.
- Oughton, D. (2003), Protection of the environment from ionizing radiation: Ethical issues *Journal of Environmental Radioactivity*, 2003; 66: 3-18.
- Pojman LP. (2001), Ecofeminism and deep ecology, In: Pojman LP, Editor. Environmental Ethics: Reading in Theory and Application, *Thomson Learning, London*, PP.189.
- Portes, Alejandro (1998), *Social capital: its origins and applications in modern sociology* , Annual Review of Sociology, 24, 1-25.
- Putnam, R.D. (2000), Bowling Alone, *The collapse and revival of American community* , New York: Simon and Schuster.
- Rshn, SMK. (2000), Care for Creation: Human Activity and the Environment, Libreria Editrice Vaticana, *Vatican City*, PP.109.
- Sabatini, F. (2008), *Social capital and the labour market* , Mpra No G582.